

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ВЕРИФІКАЦІЯ АВТОРСТВА: «СИСТЕМНО-СУБ'ЄКТНИЙ МЕТОД» Б. КОРМАНА

У статті робимо спробу охарактеризувати один із варіантів систематизації та дефінітивного обґрунтування автора як категорії поетики, пов'язаний з академічною «школою» автора Бориса Кормана.

Ключові слова: автор, образ автора, суб'єкт свідомості, системно-суб'єктний аналіз.

В статтє анализируем один из вариантов систематизации и дефинитивного обоснования автора как категории поэтики, связанный с академической «школой» автора Бориса Кормана.

Ключевые слова: автор, образ автора, субъект сознания, системно-субъектный анализ.

In the article we analyze one of the variants of categorical systematization and definitive substantiation of the author as a poetics category associated with the academic «school» of Boris Korman.

Key words: author, character of the author, the subject of consciousness, of system-subjective analysis.

В інтелектуальній стратегії розвитку новітньої гуманітарної думки виразно окреслюється домінуюча тенденція руху від концептосфери «літературоцентризму»/«текстоцентризму» до літературної антропології. Динамічне реформування методології літературознавства, вироблення нових теоретичних підходів до осмислення природи художньої творчості – з одного боку, з іншого – спроби цілеспрямованої інтеграції в європейський науковий контекст, екстраполяція постмодерністської ідеології й оптики в український гуманітарний простір у цілому та літератури зокрема певною мірою детермінували своєрідний «антропологічний поворот». Наразі навзаєм постструктуралістсько-постмодерністської ідеї деонтологізації/деіндивідуалізації актуалізується проблематика антропологічних універсалій, насамперед, рефлексія сфери творчої суб'єктивності та свідомості, сфокусованої на конкретно-індивідуальні, національно й культурно ідентичні аспекти буття людини. Артикульована західною науковою парадигмою «криза суб'єкта» та провокована нею редукція однієї з ключових категорій літератури – категорії автора – до рівня скриптора зумовлюють альтернативну тенденцію: відхід від семіотичного логізування культурних процесів, деконструкції базових концептів культури до осмислення літератури як автономної сфери діяльності людини. А відтак – «повернення» до процесу літературно-художньої комунікації автора-творця як «найважливішої центр- і смислоутворюючої ланки» (А. Большакова).

Авторська свідомість та способи її буття в літературі, кореляція ментальності творчого суб'єкта і «загального» менталітету, форми вираження свідомості в

площині тексту – ці та інші проблеми визначають теоретико-аналітичне поле українського літературознавства останніх двох десятиліть. У низці наукових студій, продовжуючи ґрунтовні напрацювання попередників (О. Астаф'єва [1], Т. Волкової [4], В. Смілянської [13]), теоретичне осмислення проблеми автора й авторської свідомості здійснюють М. Кодак, М. Ткачук, В. Федоров [14, 15, 16], І. Фізер [17], Н. Шляхова [18]. Проте в більшості сучасних досліджень (В. Галацька, М. Гірняк, Р. Гончаров, А. Горбань, О. Лапко, А. Островська, Р. Ткаченко) вектор аналізу процесів художнього мислення спрямований на вирішення конкретних, переважно історико-літературних, завдань, в основному – на форми втілення авторської свідомості в окремому творі / корпусі творів або в художньому доробку митця загалом.

На разі поза увагою вітчизняних дослідників залишається чимало проблемних питань (попередньо окреслених філософсько-філологічною наукою ХХ століття. – О.Ф.), серед яких – проблема термінологічної верифікації авторства. Відтак, у нашій статті дозволимо собі локально охарактеризувати один із варіантів категоріальної систематизації та дефінітивного обґрунтування автора як категорії поетики, пов'язаний з академічною «школою» автора Бориса Кормана.

Актуалізація інтересу до категорії автора в кінці 50-х – на поч. 60-х років ХХ століття викликана як інтро-, так і екстра факторами. Зокрема максимальною гетерогенністю соціокультурних явищ, переосмисленням трагічного минулого та пошуком нової світоглядної системи координат. Не вдаючись до панорамного розгляду характерних інтелектуальних феноменів

реальності так званої «хрущовської відлиги», вкажемо лише на один важливий момент: спроби теоретичної «перереєстрації» нетривіальної проблеми автора під знаком набуття категоріальної систематизації та дефінітивного обґрунтування пов'язані з академічною «школою» автора Б. Кормана.

В умовах відносної лібералізації наукової сфери, спрямування до набуття методологічної самостійності, спираючись на вітчизняну традицію історико-літературного аналізу, Б. Корману вдалося не лише узагальнити результати теоретичного осмислення проблеми, але й сформулювати оригінальну концепцію системно-суб'єктного аналізу художнього твору. Процедура термінологічної верифікації категорії автора, використана дослідником для обґрунтування власних теоретико-методологічних принципів, дозволила, з одного боку, виявити вагомість і перспективність теоретичних понять, з іншого – сприяла цілеспрямованому процесу створення цілісної системи літературознавчих категорій. Прагнучи «розробити» будь-який термін як окремий елемент загальної системи, Б. Корман «зразу включав це поняття в систему і система повинна була негайно корегуватися із врахуванням тієї логіки, яка містилася в розроблюваному понятті» [12, с. 3]. В означеному контексті вельми істотним, як нам видається, є той факт, що оновлення дослідником категоріального апарату теорії автора призводило не до розширення номенклатури понять, а до пропозиції нових способів вивчення актуальної проблеми.

У цілому загальний вектор інтенсивних наукових пошуків дослідника можемо вкрай схематично окреслити як: 1) поглиблене вивчення проблеми автора в теоретичному аспекті (вдосконалення теоретичного апарату, уточнення окремої термінології, встановлення зв'язків між поняттями); 2) застосування методики вивчення авторської позиції в процесі літературознавчого аналізу. «Конструюючи» теорію автора як наукову систему, Б. Корман насамперед формує її теоретичний фундамент – категоріальний апарат, у якому за кожним поняттям фіксується конкретний зміст. На думку дослідника, термінологічна багатозначність призводить до нівелювання семантики «ключового поняття літературної науки», викликає численні труднощі в осмисленні актуальної проблеми, зрештою, «затримує та ускладнює знаходження істини» [8, с. 200]. Зрозуміло, що під «істиною» мається на увазі художня концепція автора, суть якої з'ясовується в процесі аналізу тексту, а конкретні приклади таких «затримок і ускладнень» віднаходяться вченим у бахтінському дослідженні «поетики Достоевського». Проблема наукової термінології або, кажучи словами донецького теоретика О. Корабльова, «формально-логічних вольностей», «надто широкого й несурового ... вживання Бахтіним поняття «автор» [6, с. 111], стала причиною принципової опозиції Б. Кормана до окремих положень теорії авторитетного попередника та зініціювала ідею не тільки надати поняттю «автор» термінологічного статусу, але й укласти теоретичний матеріал у струнку логічну композицію.

Б. Корман укладає власну класифікаційну систему з чітким диференціюванням категорій автора: 1) автор-біографічний, реально існуюча людина; 2) автор-концепт, певний погляд на дійсність, виразником якого є весь твір [8, с. 119]; 3) автор-суб'єкт мовлення (оповідач, особистий оповідач, розповідач, розповідач-герой, характер яких залежить від родової і жанрової специфіки твору тощо [7, с. 149]). Ідентифікуючи автора «суб'єктом (носієм) свідомості, вираженням якого є весь твір або сукупність творів» [7, с. 174], учений мотивує використання нового терміна тим, що реальний, біографічний автор, керуючись певною концепцією дійсності й виходячи з визначених нормативних і пізнавальних установок, створює за допомогою уяви, відбору й переробки життєвого матеріалу автора «художнього» («концепованого»). Концепований автор, у свою чергу, не співпадаючи з жодною суб'єктною формою, репрезентує тим самим свідомість, інобуттям якої є весь художній феномен. В означеному контексті концепований (абстрактний) автор набуває значення найвищої смислової інстанції [10, с. 508].

На нашу думку, окреслені Б. Корманом категоріальні критерії реального та концепованого автора, корелюють із оприявленою в сучасній наратології типологічною класифікацією автора експліцитного / імпліцитного [19; 20]. Автор-концепт Б. Кормана певною мірою тотожний універсальній категорії авторської «присутності» в художньому тексті – імпліцитному авторові або варіантові «самого себе» У. Бута. Відомо, що дослідник «риторики художньої літератури», відмежовуючи реального автора від «різних офіційних версій» («офіційного писаря», «alter ego», «імпліцитного автора»), одночасно відкидав його тотожність із оповідачем (персоною, маскою, наратором), оскільки останній теж є «елементом, створеним імпліцитним автором» [20, с. 73]. Отже, імпліцитний автор У. Бута, як і концепований Б. Кормана, є образом, у якому поєднані всі смислові величини художнього цілого.

Обстоюючи думку про автора як носія концепції, Б. Корман акцентує на тому, що автор у творі безпосередньо не виявляє своєї «присутності», адже знаходиться за його межами. Між тим власним світоспогляданням «проймає» увесь художній текст: «яку б ділянку твору ми не розглядали, ми не можемо виявити в ньому безпосередньо автора; мова може йти лише про його суб'єктні опосередкування, більш або менш складні» [9, с. 174]. Прикметно, міркування дослідника про перебування автора поза художньою картиною світу корелюють із загальновідомою максимом бахтінської наукової парадигми – відносною самостійністю автора й героя, позицією «трансгредієнтності» чи авторського «позазнаходження».

У руслі порушеної проблеми важливими для нас є висновки Б. Кормана щодо структурної організації художнього твору, позаяк вивчення авторської позиції передбачає визначення специфіки співвідношення між формами організації тексту. З точки зору вченого, суб'єктна організація є співвідношенням різних частин / компонентів / усього тексту з суб'єктами мовлення та суб'єктами свідомості. Зв'язок із

суб'єктом мовлення («тим, кому належить мовлення в певній частині тексту») визначає формально-суб'єктну організацію твору, із суб'єктом свідомості («тим, чия свідомість виражається в певній частині тексту») – змістово-суб'єктну організацію [11, с. 25]. «Одиничне... відношення» суб'єкта свідомості до об'єкта вчений-теоретик ідентифікує поняттям «точки зору» [7, с. 155, 175-177], видові параметри якої, у свою чергу, визначають значеннєві модули суб'єкта свідомості. Скажімо, у ліриці домінує суб'єкт із прямо-оцінною «точкою зору», в епосі – суб'єкт свідомості з обов'язковою просторово-часовою «точкою зору», у драматичному творі мова героїв організована фразеологічною «точкою зору».

Фіксуючи проблематику наукової думки Б. Кормана, звернемо увагу на питання взаємодії автора й суб'єктів мовлення, тобто на специфіку вираження авторської позиції через суб'єктну організацію твору. Для експлікації окресленої проблеми дослідник спирається на концепцію «образу автора» В. Виноградова, але, на відміну від авторитетного попередника, досліджує не конкретну «художньо-мовленнєву свідомість», а взаємовідношення різних суб'єктів (свідомостей) із характерною для них індивідуальною позицією, кожен із яких, у цілому, є формою вираження авторської свідомості. Тобто стилістичним формам вираження авторської свідомості й авторської позиції В. Виноградова в концепції суб'єктного аналізу художнього твору Б. Корман протиставляє систему діалогічних співвідношень суб'єктів мовлення і суб'єктів свідомості, свідомості автора з іншими «голосами» («точками зору») в системі цієї свідомості. У цьому аспекті, вважаємо, вчений діалогізує з М. Бахтіним, який доводив, що «творча свідомість автора-художника ніколи не співпадає з мовною свідомістю», позаяк «мовна свідомість тільки момент, матеріал, керований художнім завданням» [2, с. 168]. Верифікація Б. Корманом права суб'єкта на автономну «точку зору», із яким автор вступає в діалог, певною мірою узгоджується з бахтінською позицією поліфонії, згідно з якою світ авторського «я» реалізується в діалозі рівноправних свідомостей Інших.

Атрибутоване таким чином поняття суб'єктної організації твору використовується дослідником із

метою обсервації «літературних родів у термінах теорії автора». Характерна деталь: теоретично методологія системно-суб'єктного аналізу Б. Кормана «охоплює» три літературні роди [9], але практично вивчення авторського начала відбувається в ліриці та епосі. У ліриці за рівнем дистанціювання іншого суб'єкта від автора, його об'єктивності стосовно авторської свідомості вчений виокремлює категорії «власне автора», «автора-оповідача», «героя ролєвої лірики», «ліричного героя». Характер ролєвантностей в епічному творі на рівні репрезентації суб'єкта мови дозволяє Б. Корману виокремити категорію 1) невиявленого, неназваного, «розчиненого в тексті» оповідача, 2) особистого оповідача, який має ім'я, та 3) розповідача (носія мови, який відкрито організує «своєю особистістю весь текст») [7, с. 122]. Натомість у драматичному творі осмислення дослідником способу(-ів) авторської «присутності» обмежується лише констатацією «первинного» і «вторинного» суб'єктів мовлення та міркуваннями описового плану щодо аналогії «суб'єкта свідомості» драми з «оповідачем в епічному творі» [9, с. 221].

Одночасно звернемо увагу ще на один проблемний момент. Задекларована Борисом Корманом методологія аналізу художнього твору у своїй основі мала зовні приховану, але досить реально небезпеку, оскільки не відкидала можливості «підміни» вивчення авторського начала та авторської позиції іншими питаннями літературознавчого характеру, як-то: поетичного світу, героя «в-себе-бутті» тощо. Ігнорування естетичних принципів, «дослідження предмета через інший предмет» [3, с. 74-77], у свою чергу, інспірувало утвердження гносеологічної позиції сприйняття художньої картини світу як об'єктивної реальності, а не як продукту творчої діяльності.

Попри все, узагальнюючи набутки й проблеми, загалом констатуємо, що теорія автора Б. Кормана, атрибутована пізніше учасниками «школи реформаторів-шістдесятників», яку очолював учений, та його послідовниками в «системно-суб'єктний метод», відкривала реальні можливості для осмислення в кінці ХХ століття проблеми автора як центру перетину проблем людського життя, художньої літератури та літературознавчої теорії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астафьев А. Г. Особенности типизации в лирике : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.08 «Теория литературы» / Александр Григорьевич Астафьев. – К., 1990. – 21 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин ; [сост. С. Г. Бочаров ; текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина ; примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова]. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
3. Боненцкая Н. К. Проблемы методологии анализа образа автора / Н. К. Боненцкая // Методология анализа литературного произведения. – М. : Наука, 1988. – С. 60–85.
4. Волкова Т. С. Проблема жанра в лирике : На материале современной русской и украинской поэзии / Т. С. Волкова. – Л. : Світ, 1991. – 187 с.
5. Кодак М. П. Авторська свідомість письменника і класична поетика / М. П. Кодак. – К. : Поліграфічний центр «Фоліант», 2006. – 335 с.
6. Кораблев А. А. Автор как человек / А. А. Кораблев // Проблема автора: онтология, типология, диалог : литературоведческий сб. – Донецк : ДонНУ, 2006. – Вып. 25. – С. 111–123.
7. Корман Б. О. Избранные труды по теории и истории литературы / Б. О. Корман ; [предисл. и составл. В. И. Чулкова]. – Ижевск : Изд-во Удм. ун-та, 1992. – 236 с.
8. Корман Б. О. Итоги и перспективы изучения проблемы автора / Б. О. Корман // Страницы истории русской литературы / [под. ред.

- Д. Ф. Маркова]. – М. : Наука, 1971. – С. 199–207.
9. Корман Б. О. Опыт описания литературных родов в терминах теории автора (Субъектный уровень) / Б. О. Корман // Проблема автора в художественной литературе. – Ижевск : Удмуртский гос. ун-т, 1974. – Вып. 1. – С. 219–224.
 10. Корман Б. О. О целостности литературного произведения / Б. О. Корман // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1977. – Т. 36. – № 6. – С. 508–513.
 11. Корман Б. О. Проблема автора в художественном творчестве Ф. М. Достоевского и типология русского реалистического романа / Б. О. Корман // Типологический анализ литературного произведения : сб. науч. тр. / [под ред. Н. Тамарченко]. – Кемерово : Изд-во КГУ, 1982. – С. 19–30.
 12. Скобелев В. П. «Системно-субъектный метод» в трудах Б. О. Кормана. Его значение для изучения теории и истории литературы / В. П. Скобелев // Проблема автора в художественной литературе : тезисы докладов региональной межвузовской научной конференции, посвященной памяти проф. Б. О. Кормана. – Ижевск : Полиграфия, 1990. – С. 3–5.
 13. Смілянська В. Стиль поезії Шевченка : Суб'єктна організація / В. Смілянська. – К. : Наукова думка, 1981. – 255 с.
 14. Федоров В. Автор как субъект творческого бытия / В. В. Федоров // Проблема автора : онтология, типология, диалог : литературоведческий сборник. – Донецк : ДонНУ, 2006. – Вып. 25. – С. 6–11.
 15. Федоров В. Автор як онтологічна проблема / Володимир Федоров // Слово і час. – 2003. – № 10. – С. 55–58.
 16. Федоров В. В. Три лекции об авторе : [монография] / В. В. Федоров. – Донецк : ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2002. – 86 с.
 17. Фізер І. Чи така смерть автора? (Ретроспективний погляд на тему, що не хоче зникнути) / Іван Фізер // Слово і час. – 2003. – № 10. – С. 50–55.
 18. Шляхова Н. Біографізм як методологічна проблема / Нонна Шляхова // Вісник Львівського університету. – Львів, 2004. – Вип. 33. Серія філологічна. Теорія літератури та порівняльне літературознавство. – Ч. 1. – С. 171–177.
 19. Шмид В. Нарратология / Вольф Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
 20. Booth W. The Rhetoric of Fiction / W. Booth. – Chicago & London : The University of Chicago Press, 1983. – 552 p.